

Калениченко М.М. (Київ, Україна)

Елементарні безособові предикативні одиниці в чеській мові

У статті проаналізовано структурні параметри безособових речень у чеській мові та визначено прості предикативні одиниці.

Ключові слова: *безособове речення, предикативна основа речення, структурні параметри безособових речень.*

В статье проанализированы структурные параметры безличных предложений в чешском языке и определены простые предикативные единицы.

Ключевые слова: *безличное предложение, предикативная основа предложения, структурные параметры безличного предложения.*

The state of research of monosyllabic, in case of impersonal sentence, the sentence in linguistic Slav philology has been analysed. Structural and Semantic Parameters of Czech impersonal sentences have been investigated. The main patterns of their creation and specificity of their denotative characteristics have been defined.

Key words: *impersonal sentence, predicate stem of the sentence, structural parameters of impersonal sentence.*

У слов'янському мовознавстві безособові конструкції ґрунтовно досліджено з боку їх формально-граматичної організації (В.В.Бабайцева, Л.І.Василевська, Є.М.Галкіна-Федорук, Ю.В.Локшин, Г.М.Чирва, Я.Бауер, Ф.Данеш, В. Шмілауер та ін.). Вивчення структурних параметрів безособових речень у слов'янських мовах відбувалося у межах встановлення специфіки лексико-граматичних засобів, що оформлюють граматичний центр безособових одиниць, виявлення їх синтаксичної маркованості, співвіднесеності з іншими односкладними комунікативними одиницями, сфери поширення різних змістово-граматичних видів окремих типів безособових конструкцій, а також частоти їх вживання в різних стильових різновидах.

Чеські синтаксисти визначають безособове речення як односкладну синтаксичну конструкцію з предикативною основою, що виражає дію (буття), стан (ознаку) дійсності безвідносно або опосередковано-відносно до діяча, носія стану [1,171-172]. Специфіку безособових речень щодо інших односкладних дослідники чеського синтаксису визначають як спосіб вираження дії чи стану як незалежних від діяча, носія стану, що передбачає два плани: безвідносність до суб'єкта дії, стану й опосередковану відносність до нього [1,172-173].

Як аргументовано стверджується в основних граматиках чеської мови, головним і неподільним компонентом, що організовує граматичні зв'язки у

безособовому реченні і виражає його основний зміст є предикат. Другорядні члени речення, необхідність яких обґрунтовується у реченні вимогами предиката, які впливають із його валентності, створюють разом з предикатом основну реченнєву структуру або мінімальну реченнєву структуру, що кваліфікується як реляційна структура речення. Пор.: *Sněží* (M. Majerová:61); *Prší* (H.Pavlovská:40); *Šlo o peníze* (V.Vančura:21); *Hrobníka bolelo skoro všude* (B. Říha:75); *Ráno mě bolí v břiše* (D.Šlosar:61); *Bývalo mu líto* (P. Kles:74); *Včera přišlo* (V.Vančura:36); *Podařilo se nám zastavit taxíka* (I.Klíma:88).

На той факт, що принцип системності при дослідженні простого, зокрема безособового, речення передбачає застосування методу синтаксико-семантичного моделювання, пов'язаного з встановленням моделей речення як абстрактних синтаксичних зразків, за якими можуть бути побудовані окремі мінімальні відносно закінчені речення, вказують майже всі дослідники слов'янського синтаксису, які займаються питаннями синтаксичного моделювання речення, констатуючи, що модель речення повинна включати мінімальну кількість конститутивних компонентів.

Елементарними безособовими предикативними одиницями в чеській мові є конструкції з головним членом, вираженим безособовим дієсловом чи особовим дієсловом, вжитим у безособовій формі. У слов'янських мовах, як правило, це немодифіковані мінімальні реченнєві структури, які належать до мовної системи, функціонуючи в мовленні [2,27].

У сучасному слов'янському мовознавстві на абстрактному рівні синтаксико-семантичного моделювання основні валентні типи мінімальних реченнєвих структур конституюються з функціонально-синтаксичних позицій дієслівного предиката [3,19]. Враховуючи важливість результатів засновника теорії валентності Л.Теньєра, дослідники стали переважно розглядати структурні елементи безособових одиниць з позицій валентності предиката [4,103].

Структури, у яких дієслівний предикат є самодостатнім, тобто не відкриває ніяких додаткових функціонально-синтаксичних позицій, у чеському мовознавстві прийнято називати структурами з безвалентними предикатами (*struktury s predikáty bezvalečnými*), і навпаки, структури, у яких дієслівний предикат відкриває позиції додатка, обставини чи обох другорядних членів, чеські мовознавці кваліфікують як структури з валентними предикатами (*struktury s predikáty valečnými*) [1,171-172]. Пор.: *Svítalo* (O.Bočková:87); *Stalo se* (J.Hilbert:83); *Tvrdilo se* (K.Sezima:133); *Zetmělo se* (R. Jesenská:53); *Stalo se, stalo* (L.Ziková:27); *Hřímalo* (V.Vančura:102); *Stmívá se* (K.Sezima:157) та *Schylovalo se k bouři a dešti* (Čapek:85); *Venku se dalo do lžáku* (O. Bočková:184); *Venku přišlo a bylo dost*

chladno (P.Tigríd:32); *Celé odpoledne se z ordinace jen kouřilo* (B.Říha:83); *Bylo mi dvacet let* (O.Bočková:48); *Bývalo mu líto* (P.Kles:74); *Podepisovat se nemělo smysl* (I.Klíma:143) тощо.

Структурна модель Vf imp

Першу групу власне безособових речень у чеській мові формують безособові конструкції, побудовані за структурною моделлю Vf imp, де формотворчим елементом виступають власне безособові дієслова без конструктивних детермінантів, напр.: *Pršívá* (V.Vančura:36); *Svívalo* (O.Bočková:87); *Pršelo* (K.Čapek:363); *Sněží* (M.Majerová:61); *Prší* (H.Pavlovská:40). Такі речення мають стале й водночас обмежене морфологічне вираження (1,9% від загальної кількості проаналізованих конструкцій безособових речень), оскільки функцію головного члена в них виконує лише безособове дієслово. Відомо, що поширеність і функціональний діапазон цих речень у слов'янських мовах зумовлюється загальномовними тенденціями до здатності виражати різноманітні аспекти семантики: як всеохопний фізичний стан (зокрема зміну дня і ночі, погоду), так і фізичний, фізіологічний та психічний стан людини.

У чеській мові кількість безособових дієслів без афікса *se* обмежена (*sněžit*, *svítat*, *pršet* тощо), власне безособовим дієсловом властива вузька парадигма у площині модальних та часових характеристик: *Svívá. Dosud ještě nesvívalo. Musí už svítat* тощо; у видових протиставленнях: *sněží – zasněží*.

Цей тип односкладних речень у чеській мові є єдиною реченневою структурою безособового типу, що базується на безвалентності дієслова; предикатами тут, як правило, виступають дієслова, які називають атмосферні явища: *Mrzlo, až praštělo; Venku sněží; To se prší!; Zavři, táhne!* (виняток становлять *Hoří!* та *Zvoní! (ve škole); Brzy bude zvonit*) [1,171-172]. Ці форми не вимагають жодного прямого виконавця дії, ані втручання якогось об'єкта. Якщо вже і йдеться про предмет, то це, переважно, носій інерційної дії, хоча з позиції валентності такі структури слід кваліфікувати як двоскладні. Пор.: *Uhodilo - Uhodil blesk. Zatahuje se – Obloha se zatahuje*. Скоріше тут можна передбачити обставину місця чи часу, наприклад, у реченнях типу *V den plesu bylo poštmourno* (I.Klíma:76); *Venku pršelo a bylo dost chladno* (P.Tigríd:32); *Včera pršelo* (V. Vančura:36); *Venku přestávalo pršet* (O. Bočková:21), може передбачатися місце, відоме з попереднього контексту. Такі безособові речення у чеській мові характеризуються структурною односкладністю, відсутністю поширення – семантичного і граматичного, стійкістю реченневої структури, що пояснюється специфічною безсуб'єктною семантикою безособовості.

У дієслів, що позначають рух речовини, альтернативно можливим є поширення структури за рахунок обставини місця, уточнення “kde”: *Prší - Venku prší – Do stanu prší. Na horách fouká – Od hor fouká. Tady práší - Práší se sem okny*. На нашу думку, важливими для теорії безособового речення у чеській мові є погляди на проблему чеських лінгвістів Ф. Данеша і З. Главси, які вважають, що вживання обставини у такій односкладній моделі речення не можна кваліфікувати як нормативне явище [5,171]. Крім того, такі випадки вживання обставини у власне безособових реченнях вважаються облігаторними, адже у чеській літературній мові *Táhne* вживається тільки у поєднанні *Tady / pode dveře táhne* тощо.

Як стверджується у чеській лінгвістичній літературі, можливість даної моделі модифікуватися дає підстави для поділу власне безособових речень залежно від дієслів-предикатів, які функціонують у такій реченнєвій одиниці, на три основні групи: 1) речення із предикатами, які є завжди безвалентними: *dní se / rozednilo se, rozbřeskuje se; šelí se, tmí se / setmělo se / stmívá se; připozdívá se, mračí se / zamračilo se; rozjasnilo se; rozpršelo se, vyperšelo se; prší, mží, mrholí, krápe, sněží*; із значенням обмеженої дії: *zapršelo, sprchlo, napršelo, přituhuje / přituhlo; svítá*; 2) речення з безвалентними предикатами лише в одному зі своїх значень, напр.: *Mrazne - Mraznou mi uši; Hřmělo už od rána - Od východu hřměla kanonáda; Rozbitými okny táhlo - Koně táhli fůru sena; práší se, blýská se*, із значенням обмеженої дії *zablesklo se; hřmí, mrzne, (tady) táhne*; 3) речення, семантико-синтаксична структура яких дозволяє вживання Sn (іменника у називному відміку): *leje, fouká, vane; zvoní, hoří; zatahule se / zatáhlo se; kaboní se / zakabonilo se; potlouklo*, тобто можуть і теоретично, і практично трансформуватися у двоскладні конструкції [1,172], пор.: *leje – dešť leje; fouká – vítr fouká; sněží - třeseň sněží; vane – vítr vane*.

Структурна модель Vf imp refl

Другу групу власне безособових речень у чеській мові формують безособові конструкції, побудовані за структурною моделлю Vf imp refl, де формотворчим елементом є зворотні дієслова без конструктивних детермінантів. На відміну від першої групи, побудованої за структурною моделлю Vf imp, яка кількісно обмежена, безособові речення з незворотними дієсловами широко представлені в усіх слов'янських мовах, але коло їх семантичних значень не є широким – в основному це погода, зміна доби, значення успіху чи неуспіху та стан істот, в основному хворобливий), безособові речення з дієслівним предикатом із афіксом *se* не мають чітких семантичних обмежень [6,112-113]. У досліджених текстах такі структури вживаються досить часто (10,6% від усіх аналізованих

безособових речень), напр.: *Zetmělo se* (R. Jesenská:53); *Tmělo se a tmělo* (K.Sezima:127); *Šeřilo se* (K.Čapek:58); *Sněžilo se* (M.Majerová:117).

Вказані чеські безособові речення можуть трансформуватися у двоскладні конструкції, в яких дієслово-предикат втрачає рефлексивну форму і починає виражати не узагальнену, а конкретну дію, пор.: *O tom se ještě dodnes vypravuje - O tom ještě dodnes vypravují – Lidé/Všichni o tom ještě dodnes vypravují*. Можливість такої трансформації пояснюється тим, що у чеській мові рефлексивну форму можна утворити фактично від будь-якого дієслова, включаючи модальні дієслова *moci*, *mít*, *smět*, *musít/muset* [3,163].

З формального погляду науковці виділяють два різновиди такої структурної моделі: власне модель Vf imp refl (без конструктивних детермінантів) та модифіковану модель із конститутивними детермінантами (додатками або обставинами). Пор.: *Zdálo se* (B. Říha:144); *Zetmělo se* (R.Jesenská:53); *Tmělo se a tmělo* (K.Sezima:127) та *Zdálo se jím* (K.Mašek:75); *Trásl se jeho* (J.Hilbert:88); *Skoro se mi odpouštělo* (O.Theer:220); *Dýchalo se rychle a těžce* (J.Opolský:237); *Dobře se mu stalo!* (V.Dyk:245); *A zdálo se mu* (K.Žák:111); *Snad by se mi ulevilo* (K.Sezima:188); *Dalo se do lijáku* (O.Bočková:8); *Ulevilo se mi* (R.Jesenská:57); *Stýskalo se mi* (L.Ziková:25).

У чеській мові, як і в інших слов'янських, у ролі додатка таких безособових речень можуть виступати різні відмінкові й прийменниково-відмінкові форми іменникової лексеми, правда, вживання знахідного відмінка є поодинокими і не може вважатися нормативним для мови [262:749]. Роль обставин, які фактично поширюють модель Vf imp refl, перетворюючи її тим самим на структурну модель Vf imp refl – Adv, найчастіше виконують якісно-кількісні прислівники.

Таким чином, наші спостереження над структурно-семантичними характеристиками односкладних безособових речень у чеській мові дозволили виділити основні ознаки, які визначають цей структурний тип речення серед інших односкладних і можливості його видозмін. Найважливішою структурною ознакою безособових речень у чеській мові вважається наявність тільки одного головного предикативного компонента, що підпорядковує інші компоненти, якщо вони є у реченні, напр.: *Zdálo se* (B. Říha:144); *Prší* (H. Pavlovská:40); *Zetmělo se* (R.Jesenská:53); *Sněží* (M.Majerová:61); *Hřímalo* (V.Vančura:102); *Tmělo se a tmělo* (K.Sezima:127). На відміну від інших типів односкладних речень, такий безособовий структурно-граматичний центр не дозволяє введення у структурну схему другого полярного компонента.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Mluvnice češtiny*. Díl 3. Skladba. – Praha: Academia, 1987. – 746 s.; 2. *Бондарко А.В.* Носитель предикативного признака (на материале русского языка) / А.В.Бондарко // Вопросы языкознания. – 1991. – №5. – С.27-41; 3. *Андерш Й.Ф.* Типологія простих дієслівних речень у чеській мові в зіставленні з українською / Й.Ф. Андерш. – К.: Наукова думка, 1987. – 190 с.; 4. *Tesnie're L.* E'le'ments de Syntaxe Structurale / L. Tesnie're. Paris: Klincksieck, 1959. – 670 p.; 5. *Daneš Fr.* Větné vzorce v češtině / Fr. Daneš, Zd. Hlavsa a kol. – Praha: Academia, 1981. – 270 s.; 6. *Савицький Н.* Безличніє предложения с невозвратным глаголом в українському, руському і чеському мові / Н. Савицький // Československá rusistika XVI. Ústav jazyků a literatur československé akademie věd. – Praha, 1971. – S.109-115.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ:

7. *Vočková O.* Osud má stříbrné šaty. Melantrich. – Praha, 1973. – 191 s.; 8. *Čítanka české literatury*. Díl 4. Český spisovatel. – Praha, 1996. – 518 s.; 9. *Majerová M.* Hledání domova. Státní nakladatelství. – Praha, 1953. – 190 s.; 10. *Majerová M.* Robinzonka. Československý spisovatel. – Praha, 1976. – 142 s.; 11. *Říha V.* Doktor Meluzin. Československý spisovatel. – Praha, 1973. – 199 s.

Кошман І.М. (Луганськ, Україна)

О фонетизации собственных имен в русских текстах Украины

У статті йдеться про актуальні тенденції, що характеризують функціонування українських антропонімів і топонімів у російських публіцистичних текстах України.

Ключові слова: антропонім, топонім, транскрибування, фонетизація.

В статье рассматриваются актуальные тенденции, характеризующие употребление украинских антропонимов и топонимов в русских публицистических текстах Украины.

Ключевые слова: антропоним, топоним, транскрибирование, фонетизация.

The article deals with the latest tendencies of the use of Ukrainian anthroponyms and toponyms in the Russian publicistic texts.

Key words: anthroponym, toponym, transcription, phonetization.

Соотнесенность собственных имен с конкретными реалиями внеязыковой действительности обуславливает то, что «звукографическая оболочка» имеет для собственного имени «более самодовлеющий (по сравнению с апеллятивами) характер» [1, 10].

Особое значение положение о важности внешней оболочки приобретает в ситуациях, когда возникает необходимость передать на письме